

TRIUMPHUS IN MORTEM
POHŘEBNÍ KÁZÁNÍ NAD BISKUPY V RANÉM NOVOVĚKU

RADMILA PAVLÍČKOVÁ

TRIUMPHUS IN MORTEM

POHŘEBNÍ KÁZÁNÍ NAD BISKUPY V RANÉM NOVOVĚKU

RADMILA PAVLÍČKOVÁ

• OBSAH •

Úvod	7
K NEHYNOUCÍ POSMRTNÉ SLÁVĚ	
Dějiny pohřebních kázání, jejich výzkum a katolická komemorace	11
K DOKONALÉMU PORTRÉTU	
Tisky pohřebních kázání nad biskupy	30
ECCE SACERDOS MAGNUS	
Dobry život biskupů v pohřebních kázáních	66
BERLOU A ŽEZLEM	
Světské panování biskupů v pohřebních kázáních	101
ARS MORIENDI	
Dobrá smrt biskupů v pohřebních kázáních	140
Z TVÝCH NEJUŠLECHTILEJŠÍCH RATOLESTÍ	
Rodová a institucionální reprezentace v pohřebních kázáních	170
Závěr	193
EDICE POHŘEBNÍCH KÁZÁNÍ	200
Ediční poznámka	249
Přílohy	251
<i>Seznam pohřebních kázání nad biskupy</i>	251
<i>Další dobové tisky</i>	271
<i>Vydané prameny</i>	274
<i>Seznam literatury</i>	275
<i>Soupisy a lexikony</i>	297
<i>Seznam použitých zkratek</i>	299
<i>Seznam vyobrazení</i>	300
<i>Jmenný rejstřík</i>	302
<i>Summary</i>	306

Projekt byl realizován za finanční podpory ze státních prostředků prostřednictvím Grantové agentury České republiky 404/05/P579 a díky stipendiu Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu.

© Radmila Pavlíčková, Ph.D.

© 2008 vydal Bohumír NĚMEC – VEDUTA, nakladatelství a vydavatelství

ISBN 978-80-86829-39-5

• ÚVOD •

„Kdyby srdce lidské celé z ocele bylo, byl by veliký dív, aby se neobměkčilo, když tuto dnešní proměnu tohoto Božího domu vidí ... Kdyby duše lidská ze skály byla, byl by nemalý dív, aby se k lítosti nepohnula, když na tyto v smutek oblečené zdi se dívá ... Kdyby oči lidské z těch nejtvrdších křemenův byly, nebylo by dívu, aby se v slze nerozpustily, když na toto smutné divadlo patřiti musí. Nebo medle co to znamená, že tento chrám Boží při jasném dni s černou barvou jako s nějakým černým oblakem se zakrývá; zdaliž pak slunce zatmění netrpí? Ach! bezmála, bezmála tohoto celého Margkrabství moravského, celého tohoto biskupství holomouckého jasné slunce zatměnilo! Co pak toto divadlo, toto lešení, a na něm vystavené přistrojené máry vyznamenávají, zdaliž pak dnes se nám tuto na něm nějaká comoedie nepředstavuje? Ach! ne tak comoedie, jako žalostná a bolestná tragoedie! Co pak tyto v tak velikém počtu okolo már postavené svíce vyobstahují, zdaliž pak nějaká illuminaci na tomto posvatném placi se dnes konati nemíní? Ach! poslední illuminaci, která se koná ve dne, a ne v noci! Co pak to znamená, že pořád po tyto dni, a to hned od 22. Julii celý výsoce urozený tejto slavné biskupské residenci dvůr, všichni dvořaníni, anobř všichni služebníci, lokají i hajduci tak žalostně vzdychají, že mnohým dív (jak říkají) pro bolest a lítost oči v slzi se nerozpouští? Bezmála, bezmála, že tato proměna cosi divného znamená. Nebo ne darmo tuto tak špatnej, ze sprosté vlny udělanej, na červeno zabarvenej kardinálskej klobouk na marách u noh leží. To jest ta světa stálost!“¹⁾

Slova kazatele nás uvádějí přímo doprostřed děje – do zatemnělého kostela, jehož zdi, oltáře i lavice, na něž usedli smuteční hosté, jsou potaženy černým sukem. Na černém flóru jsou rozvěšeny pro tuto příležitost připravené rekvizity – erb zesnulého biskupa, jeho portrét a emblémy. Před oltářem vystavěli řemeslníci a umělci castrum doloris, vysokou stavbu ze dřeva a štuku, jejíž alegorická výzdoba odkazuje k životu, hodnostem a ctnostem zesnulého. Všude v kostele, i na smrtoslavném lešení samém, hoří svíce a efekt plápolajícího světla jen umocňuje smuteční atmosféru v kostele. Právě vrcholí několik týdnů pečlivě připravovaná událost – pohřeb nebo zádušní obřady za duchovního pastýře, na něž se sjela světská i církevní honorace z širokého okolí. Všechny oči jsou nyní upřeny ke kazateli; stojí na kazatelně a nad ním se pod baldachýnem vznáší holubice Ducha svatého, aby připomínala posluchačům, že slova kněze jsou slovy Božím. To on promlouvá k auditoriu skrze svého služebníka o životě a ctnostech zesnulého a obecnost se nechává unášet proudem jeho slov. Kazatel naříká (vždyť zemřel biskup a my, prosté ovečky stád Kristových, jsme nyní bez otce a pastýře), kazatel utěšuje (smrt je jen branou k věčnosti), kazatel nabádá (hledte, jak dobře žil a dobře zemřel váš pastýř), kazatel pobízí (následujte jej v jeho ctnostech).

Slova kazatele dozněla, mše dospěla k svému závěru, smuteční hosté se rozešli. Pozůstalé, ať už rodinné příslušníky nebo kapitolu, organizující pohřeb, však čeká

¹⁾ Antonín Josef DRESER, *Bolestná žalost a žalostná bolest nad smrtí dobrotivého otce ... pána Wolfganga Hannibala ... z Schrattenbachu ... biskupa olomouckého...*, Olomouc 1738. VKOL, sign. II 32.321.

ještě jeden úkol – nedovolit budoucím zapomenout na tuto pomíjivou chvíli a na osobu pohřbeného. Prostředků, jak prodloužit život „sociálního těla“ zesnulého, měli lidé raného novověku k dispozici hned několik – vedle skvostného náhrobku a epitafru, ražby pamětních mincí, pohřebního štítu či výmalby pohřebního průvodu to byl především knihtisk, jehož prostřednictvím mohli v následujících týdnech rozdat a rozeslat mezi příbuzné, přátele, šlechtice, biskupy jiných diecézí či opaty blízkých klášterů tištěná díla, upomínající na život a ctnosti zesnulého. Někdy zadali rytci, aby zhotovil mědirytinu castra doloris, doplněnou o jeho krátký popis a provázenou emblematy, jindy upřednostnili několikastránkový popis pohřebního průvodu, nejčastěji však využili rétorické oslavy zesnulého a nechali vytisknout jedno, ale i několik pohřebních kázání.

Tisky pohřebních kázání zůstávají dosud jen málo vytěženým pramenem, byť jsou současně exkluzivním médiem posmrtné památky, neboť mnohdy médiem jediným, který historikovi umožňuje „zúčastnit se“ pohřbu raněnovověkého člověka a nahlédnout do významů a obsahů, jež byly prostřednictvím obrazu a slova a jejich bravurní kombinace sdělovány auditoriu. Smrt a umírání jsou jedním z důležitých okamžiků, v němž lidé vyjadřují svůj vztah k životu a životním hodnotám a který zrcadlí jejich kulturní zvyklosti a mentalitu. Pohřební kázání jako součást příležitostné homiletiky si proto naši pozornost nepochybně zaslouží. Tištěné pohřební kázání umožňovalo vytvořit, s využitím biografických a dalších údajů, veřejnou vzpomínku na zemřelého v žádoucích intencích a předat ji historickému vědomí. Komemorace, tedy vzpomínání na zemřelého, v sobě spojuje téma smrti (nesmrtelnosti) a paměti, její konstrukce, mediální inscenace a distribuce.

Pohřební kázání představují, jak zesnulý měl žít, nejen jak skutečně žil, jaké ctnosti měl jakožto reprezentant určité sociální skupiny naplňovat, co měl ve svém životě a své profesi konat a jaké morální zásady měl respektovat. Sdělují dobové představy o světě a o tom, jak by měl fungovat. Nebudeme pohřebním kázáním upírat ani zazlívat, že jsou v prvé řadě chvalořečmi, které chtějí (v rámci obecně platné pravdy, že o mrtvých jen dobré) zemřelého idealizovat: zdůraznit z jeho pozemského působení okamžiky, které souzní s obecnými požadavky, jež měl – s ohledem na své pohlaví, věk, společenské postavení, profesi – splňovat. Nebudeme si proto klást otázku, zda pohřební kázání nejsou jen lživými chvalořečmi bez valné pramenné hodnoty, nebudeme v dalším výkladu zjišťovat, kde si kazatelé skutečnost upravují, zamlžují a modifikují k obrazu svému, a zcela rezignujeme na popis evidentního rozkolu mezi propagandistickou reprezentací a každodenní praxí. Přijmeme naopak jako neoddiskutovatelný fakt, že pohřební kázání byla součástí pečlivého a nákladného budování image a prostředkem utváření a manipulace paměti. Využijeme skutečnosti, že nám kazatelé (a objednavatelé tisků) zanechali pregnantně formulovanou dobově platnou normu, rétorický konstrukt, rozehraný s pomocí individuálních životopisných motivů a obligátních formulací plných topoi. Předmětem výzkumu učiníme sledování této topiky a způsobů konstrukce paměti. Pokusíme se sledovat klíčové motivy, na nichž stojí rétorická oslava zesnulých církevních hodnostářů, jejich případný vývoj v raném novověku, jejich tradici v dalších literárních zdrojích a jejich souvislost s dalšími funerálními památkami. Pohřební kázání, chápáné jako vzor ctností, může (vedle tradičních způsobů využití tohoto pramene pro biografické údaje, v souvislosti s tématem smrti, pohřební slavnosti atd.) přispět k poznání duchovního světa společnosti, jíž byl určen, dobových představ o určité společenské vrstvě a o způsobech reprezentace církev-

ní aristokracie raného novověku jako svébytné sociální skupiny, charakterizované specifickým životním stylem formovaným na straně jedné tridentskou reformou, na straně druhé životním stylem špiček světské aristokracie.

Předkládaná kniha čtenáři nabízí v první kapitole stručný vhled do dějin literárního uctívání mrtvých a seznámení se současným stavem výzkumu pohřebních kázání. Proměny, jimiž pohřební kazatelství prošlo na počátku raného novověku v souvislosti s knihtiskem na jedné straně a reformací, resp. konfesním odlišením komemorace v jednotlivých církvích, na straně druhé, měly hluboký dosah na výzkum tohoto pramene ve 20. století, a to zejména v německé historiografii. Jedním z důsledků je skutečnost, že katolická pohřební homiletika zůstala až do doby nedávné téměř neznámým pramenem. Také proto následuje v kapitole druhé náčrt dějin pohřebního kázání nad biskupy v raném novověku, a to zejména s ohledem na pozici kázání mezi rétorickým aktem, uskutečněným za specifické komunikační situace, a tiskem, distribuovaným následně čtenářům. Pohřební kázání jsou zde chápána spíše jako specifická součást aristokratické komunikace, spojené s funerální kulturou elitních vrstev, než jako literární žánr; také proto kázání nejsou, až na výjimky, hodnocena z hlediska literární historie a vývoje homiletiky.

V následujících kapitolách opustíme hledisko historiografické a literárně historické a soustředíme se na vlastní životopisná vyprávění obsažená v kázáních. Pohřební kázání měla několik cílů – sloužit útěše pozůstalých, oslavit zesnulého a jeho rod a nabídnout budoucím následovníkům příklad ctností vedoucích ke spáse. S ohledem na tyto aspekty se kazatelé vždy věnují čtyřem základním tematickým okruhům: vyprávějí o tom, jak zesnulý zastával své povinnosti vyplývající z jeho úřadů (ať už několika obrocí či – zejména v případě říšských duchovních knížat – z duality moci duchovní a světské), značný prostor věnují autoři popisu smrti, jež má utěšit pozůstalé v důvěře v biskupovu spásu, podat její důkaz a současně opakovat posluchačům vzor dobrého umírání, a naposledy svůj výklad prokládají odkazy na rod zesnulého a instituci, již reprezentoval. Těmto tématům budeme postupně věnovat pozornost a sledovat, jak a pomocí jakých prostředků je kazatelé pojednávají.

V našem výkladu není velký prostor pro to, aby vynikla jedinečnost jednotlivých promluv (vždyť základní otázka spočívá v hledání „stejného“ a typického, stereotypně se opakujícího), a může se proto snadno stát, že čtenář nabude dojmu, že všechna kázání jsou si k nerozeznání podobná. A skutečně – pohřební kázání nad biskupy lze číst jako zmnožená zrcadla dobrého života a dobré smrti církevního aristokrata. Přesto nelze zapomínat – byť je to do určité míry ve výkladu upozaděno – že katolická pohřební kázání nesledují ve své výstavbě jednotné, pevně dané schéma, že jejich obsah je do značné míry variabilní a závislý jak na zesnulém, tak na autorovi a intencích zadavatele, a především že každé kázání představuje jedinečné literární dílo, často s vysokými estetickými kvalitami a svébytnou imaginací.

Nebylo proto jednoduché zvolit ze zhruba sto dvaceti tisků biskupských pohřebních kázání texty pro edici. Nakonec byla vybrána dvě kázání nad pražským arcibiskupem kardinálem Arnoštem Vojtěchem z Harrachu (†1667), a sice české kázání Václava Františka Caelestina z Blumenbergu a německé kázání Christiana Augustina Pfaltze von Ostritz, a dále Scholtzovo německé kázání nad olomouckým biskupem Karlem z Liechtensteinu-Castelkorna (†1695). Volba padla na kázání, jež se úzce vztahují k českému prostředí, a na církevní hodnostáře, jimž byla v posledních letech věnována ze strany historiků zvýšená pozornost. Současně zvolená kázání dobře dokumentují

témata, jež jsou v textu analyzována. Lepší poznání kazatelské produkce Ch. A. Pfaltze, jenž je (alespoň svou sbírkou kázání „Theatrum gloriae“ z roku 1691) pokládán za jednoho z raných uživatelů principů konceptuálního kazatelství, snad může přispět k dalšímu ozřejmění vývoje cizojazyčné bohemikální homiletiky v poslední třetině 17. století. Při výběru českého kázání naopak nad kvalitami literárními a rétorickými zvítězila skutečnost, že se jedná o jedno ze dvou nám dnes známých česky vytištěných kázání nad (arci)biskupem; to druhé, nad olomouckým biskupem Wolfgangem Hannibalem Schrattenbachem, z něhož pochází náš vstupní citát, vydal již ve čtyřicátých letech František Šigut.

Kromě tří kompletních kázání budou ke čtenáři barokní kazatelé promlouvat častěji i v samotném výkladu. Osobitý jazyk funerální rétoriky pomůže lépe uchopit podstatu dobového způsobu přemýšlení o smrti, lidské smrtelnosti a úporného lidského souboje se zapomněním. Neochudíme proto historiografickou interpretaci o autenticitu dobového jazykového kódu; v zájmu plynulosti textu jsou však citáty pohřebních kázání přeloženy do češtiny, v poznámkách jsou naopak důsledně ponechány v originále s předpokladem, že poznámkový aparát (a jeho čtenář) unese původní jazyk dobového textu.

• PODĚKOVÁNÍ •

Rozsáhlý výzkum pohřebních kázání ve středoevropském prostoru by nebyl možný bez tříleté grantové podpory GA ČR. Můj dík ovšem patří mnoha dalším institucím, domácím i zahraničním, jež poskytly badatelské zázemí a umožnily studium starých fondů. Nebudeme zde čtenáře unavovat jejich výčtem (jejich přehled vyplývá z údajů o lokaci tisků uvedených v seznamu pohřebních kázání), přesto alespoň jedné z nich náleží dík mimořádný: v průběhu tříměsíčního stipendia v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu jsem měla možnost nejen prostudovat četné tisky pohřebních kázání (knihovna disponuje největší sbírkou pohřebních kázání vůbec), ale také bohatou sekundární literaturu. Zvláštní poděkování patří dr. Jill Bepler, dobré duši wolfenbüttelských stipendistů, jejíž studie o funerální reprezentaci luteránských knížecích dvorů patřily k vůbec první inspiraci mého studia pohřebních kázání nad biskupy.

Dr. Miloši Sládkovi děkuji za povzbudivý posudek mého výzkumného projektu na počátku všeho bádání. Za inspirativní podněty děkuji kolegům Jiřímu Kubešovi, Petru Mafovi, Alessandru Catalanovi, Ondřejovi Jakubcovi, Martinu Pavlíčkovi a Tomáši Malému. Tomáši Sedoníkovi děkuji za pomoc s latinskými texty a Danielu Soukupovi za korekci transkripce českého kázání. S vděčností děkuji mnoha dalším kolegům a přátelům, kteří se zájmem výzkum sledovali a nakonec se ochotně ujali nevděčné role prvních kritiků a recenzentů rukopisu. Zapomenout nemohu ani na studenty Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého a podnětné diskuse na seminářích „K smrti se rodíme“. Největší dík však patří mým nejbližším, Terezce a Vítovi.

• K NEHYNOUCÍ POSMRTNÉ SLÁVĚ •

DĚJINY POHŘEBNÍCH KÁZÁNÍ, JEJICH VÝZKUM

A KATOLICKÁ KOMEMORACE

„...bývalo to zvykem nejen za našich, nýbrž také za starých časů, že se váženým lidem a vysoce postaveným osobám držívalo běžně pohřební kázání a jejich ctnosti, jimiž byli v životě velkolepě obdařeni a ozdobeni, se vyprávěly a chválily, a to u pohanů stejně jako u nás křesťanů. Jak čteme u Suetonia, osvědčeného spisovatele a dějepisce, když před lety zemřel a byl pohřben velemocný římský císař Augustus..., drželi mu Tyberius a jeho syn Drusus pohřební řeči a v nich vskutku nádherně vychválili jeho ctnosti a v životě vykonané mužné činy. Když byl předtím probodnut nejpronejší římský císař Julius César..., vykonal pro něj Markus Antonius totéž, co právě řečený Tyberius a Drusus Augustovi. Tento zvyk byl také u Řeků, a zvláště Athéňanů, kteří měli velice nádherně a znamenitě vším náležitě opatřenou republiku, že veřejně, před vším lidem, chválili ctnosti a poctivé skutky zesnulých vskutku pěknými panegyrikami a ozdobnými řečmi, jak pak píše Thúkidydes o Periklovi (jenž řečenému městu a republice v Athénách vládl skoro 40 let s velkou chválou)..., že těm, kteří si ve válce a boji vedli rytířsky a jako stateční a směli hrdinové bojovat mužně až do konce, však přece byli přemoženi velkou mocí nepřítelů, držel k chvále a cti velkolepou, pěknou a ozdobnou řeč... U nás křesťanů pojďme nejprve k svatému a velkému učiteli Ambrožovi, který ... pěl chválu dvěma křesťanským císařům po jejich smrti, totiž Valenciánovi a Theodosiovi... Tak také promlouval chválu sv. Řehoř Nazíánský dvěma zesnulým znamenitým učitelům a biskupům, Basiliovi a Cypriánovi, sv. Řehoř Nysský dvěma králům, Pulcheriovi a Placillovi, sv. Jeroným zbožné Pavle a také mnoha dalším bohabojným matronám a pannám. Za našich dob ... se stala pohřební kázání všude tak všední, že se pohřební kázání a chvalořeči ustanovují nejen knížatům a vládcům, hrabatům, pánům a šlechticům, nýbrž také osobám nižšího stavu, jako nejprůzračnějším doktorům z fakult a také měšťanům, a obojím, mužským i ženským osobám.“²⁾

Johann Ertlin zahájil své pohřební kázání nad bamberským biskupem Ernstem von Mengersdorf³⁾ z roku 1591 několikastránkovou obhajobou pronášet při pohřbu

²⁾ J. ERTLIN, *Christliche Leichpredig*, s. 2–5. Z úsporných důvodů jsou pohřební kázání v textu uváděna zkrácenou citací, plný bibliografický záznam najde čtenář v Seznamu pohřebních kázání nad biskupy.

³⁾ Ernst von Mengersdorf (1554–1591) pocházel z rodiny dlouhodobě spojené službou s bamberským biskupstvím. Již v deseti letech se stal domicelářem v Bamberku a Würzburgu. Po univerzitních studiích (mj. 1574–77 v Bologni) se vrací r. 1577 do Bamberku a o šest let později jej kapitula volí biskupem. Johann LOOSHORN, *Die Geschichte des Bisthums Bamberg*. Bd. 5. *Das Bisthum Bamberg von 1556–1622*, Bamberg 1903, s. 151–218; Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER (Hrsg.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650*. Bd. 4. *Mittleres Deutschland*, Münster 1992, s. 146–165; Erwin GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648*, Berlin 1996, s. 467–468.

katolického církevního hodnostáře oslavnou řeč.⁴⁾ Odvolává se na historické příklady z dějin pohanských i křesťanských, které dle Ertlinova soudu opravňují kazatele konce 16. století, aby držel pohřební kázání nad zesnulým katolickým hodnostářem a oslavil v něm jeho skutky. Jako příklad uvádí pohřební řeči římské (s odkazem na Suetonia jmenuje Tyberiovu a Drusovu řeč nad císařem Augustem a řeč Marka Antonia nad Césarem), zná tradici aténskou (jmenovitě Thúkydidem zachycenou Periklovu řeč nad vojáky padlými v 1. peloponéské válce) a samozřejmě raněkřesťanskou. Uvádí pohřební kázání sv. Ambrože nad císaři Valenciánem II. a Theodosiem Velikým, sv. Řehoře Naziánského nad biskupy Basilem a Cypriánem, kázání sv. Řehoře Nysského nad Pulcherií a Placillou, a nakonec útěšné listy sv. Jeronýma.⁵⁾ Na závěr svého – mimochodem historicky poměrně přesného rozkladu – konstatuje, že v současnosti je zvyk chválit pohřební řeči skutky a ctnosti zesnulého natolik běžný, že jej praktikují i nižší vrstvy a lidé obojího pohlaví: „...at se člověk v té věci podívá na starožitnosti a staré zvyky u křesťanů a pohanů, nebo vezme na zřetel obyčej a zvyky naší doby...“, je zřejmé, že se jedná o všeobecně rozšířený zvyk. Proč by to, co bylo samozřejmé u pohanských panovníků, křesťanských vladařů, biskupů ve starých dobách, mělo být opomenuto u křesťanského knížete? Proč by pohřební kázání nemělo patřit též duchovním? Ptá se v závěru celé pasáže Ertlin.

Na rozdíl od kazatele konce 16. století – a celé řady jeho kolegů, neboť podobné odkazy odvolávající se na tradici se v kázáních objevují častěji – hájili historikové a literární historikové 20. století dlouho tezi, že pohřební kázání je novinkou, již přinesla až v 16. století luteránská reformace, již bez starší tradice zavedl M. Luther a již katolické prostředí se zpožděním přejalo, a to pouze v omezené míře. M. Eybl, přední znalec raněnovověké německé rétoriky, zastává názor, že pohřební kázání je druhem „novověkého duchovního řečnictví“.⁶⁾ Na vznik tohoto názoru mělo vliv mnoho faktorů, mimo jiné též někdy úporná snaha zařadit pestrou škálu literárních děl spojených s funerální kulturou do moderních, úzce definovaných genologických kategorií. Opustíme-li žánrové hledisko a nahlédneme-li téma z jiné perspektivy, podobně jako kazatel v úvodním citátu, musí nás nutně zajímat spíše evropská tradice chválit po smrti skutky zesnulého a její proměny, a to zejména proměny jejích funkcí při pohřbu a vzpomínkových obřadech.

Literární uctívání mrtvých má v evropské kultuře hluboké kořeny, sahající k předkřesťanské tradici starověkých Atén a Říma. Nejstarší dochovanou pohřební řečí je Periklova řeč nad padlými v prvním roce peloponéské války v zimě 431–430 zana-

⁴⁾ J. ERTLIN, *Christliche Leichpredig*, s. 2–5. Johann Ertlin (†1607) působil od r. 1581 v Bamberku jako světitel biskup. E. GATZ, *Die Bischöfe bis 1648*, s. 171–172.

⁵⁾ Johann Ertlin je až překvapivě dobře poučen o vývoji funerálního řečnictví a kazatelství v antické a raně křesťanské tradici a přes dílčí nepřesnosti (Pulcherie a Placilla jsou nikoli králové, ale dcera a manželka císaře Theodosia I.) se mu podařilo shrnout základní prvky antické a křesťanské tradice literární oslavy zesnulých, přičemž uvádí pro podporu své argumentace i příklady méně obvyklé. Nejčastěji užívaným vzorem jsou kázání sv. Ambrože, viz L. NAGEL, *Pietas, Justitia, Fortitudo*, s. 5; J. PREISS, *Verewigte Großthaten*, s. 5; S. MINDERER, *Das Jn dem Leben, und Todt Glorreich*, s. 4; F. X. PFYFFER, *Der Löw Ein Schaaf*, s. 1.

⁶⁾ Franz M. EYBL, *Leichenpredigt*, in: Gert Ueding (Hrsg.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 5, Tübingen 2001, Sp. 124–151.

menaná Thúkydidem, zvyk samotný je ale daleko starší a spadá do 5., možná 6. století před Kristem. Šesti dochovaným řeckým pohřebním řečem je společný důraz na chválu aténských ctností, politického uspořádání polis a kolektivní oslavu padlých při obraně vlasti.⁷⁾ Paralelně se pohřební řečnictví rozvíjelo také ve starověkém Římě, kde od počátku dominovalo individuální uctívání konkrétního zesnulého, známé z řeckého světa až v období helenismu, a v jeho centru stála oslava života a ctností zesnulého a dějin rodu. *Laudatio funebris* bylo součástí pohřební pompy konané na fóru, při níž na pódiu defillovaly voskové masky předků.⁸⁾

Nejstarší dochované křesťanské pohřební promluvy pocházejí až ze 4. století a byly prosloveny církevními Otcí při pohřbech příbuzných a vysoce postavených osob.⁹⁾ Není proto jednoznačně rozhodnuto, zda smuteční řeč byla stabilní součástí každého pohřbu od počátku křesťanství. Nejpodrobnější popis křesťanského pohřbu z přelomu 5. a 6. století jej jako běžnou součást nezmiňuje.¹⁰⁾ Předpokládá se, že církevní Otcové, disponující zpravidla rétorickým školením sofistů, se inspirovali římskou tradicí, modifikovali ji však s ohledem na vlastní cíle. Především v západních textech

⁷⁾ Pouze dvě řeči byly proneseny při určité příležitosti (zminěná Periklova a dále Hypereidova nad padlými v lamijské válce r. 322), další čtyři jsou rétorické výtvořky nejistého určení (Gorgiův epitafios kol. r. 421, Lysiova řeč kol. r. 392, Platónův dialog Menexenos z r. 386 a řeč připisovaná Démosthenovi z r. 338/337). THÚKYDIDÉS, *Perikleova řeč nad padlými*, přel. F. Steibitz, Brno 1946; Horst SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren (1550–1750)*, Tübingen 1974, s. 7–11; PLATÓN, *Hippias Větší. Hippias Menší. Ión. Menexenos*, vyd. F. Novotný, Praha 1996, s. 103–127.

⁸⁾ Z římského pohřebního řečnictví se dochovaly pouze zlomky textů; představa o roli *laudatio funebris* v římské pohřební kultuře se opírá o popisy pohřebních rituálů (zejm. Polybios) a zmínky v pojednáních o rétorice (zejm. Cicero). Římský pohřeb kombinoval v jednotlivých fázích (vystavování, oplakávání, procesí, řeč, uložení těla) vizuální a řečnické prvky, v nichž dominovaly ve vyšších vrstvách masky předků (zejména v konduktu, aby posléze vizuálně dokumentovaly tvrzení obsažená v pohřební řeči). H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 11–15; Sibylle RUSTERHOLZ, *Rostra, Sarg und Predigtstuhl. Studien zu Form und Funktion der Totenrede bei Andreas Gryphius*, Bonn 1974, s. 15–19; Dieter FLACH, *Antike Grabreden als Geschichtsquelle*, in: R. Lenz (Hrsg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 1. Köln/Wien 1975, s. 1–35; Egon FLAIG, *Die Pompa Funebris. Adlige Konkurrenz und annalistische Erinnerung in der Römischen Republik*, in: Otto Gerhard Oexle (Hrsg.), *Memoria als Kultur*, Göttingen 1995, s. 115–148.

⁹⁾ Kázání sv. Řehoře Nasiánského nad svým otcem Řehořem (r. 374), nad svým přítelem sv. Basilem Velikým (r. 379) a svými sourozenci, sestrou Gorgonií a bratrem Caesariem (r. 388); kázání sv. Řehoře Nysského nad biskupem Meletiem z Antiochie (r. 381), nad Pulcherií, šestiletou dcerou císaře Theodosia I., a její matkou Placillou (r. 385); kázání sv. Ambrože Milánského nad svým bratrem Satyrem a nad císaři Valenciánem II. (r. 392) a Theodosiem Velikým (r. 395). Ke smutečním řečem bývají počítány také útěšné dopisy sv. Jeronýma a kázání O útěše nad mrtvými připisované sv. Augustinovi. H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 16; S. RUSTERHOLZ, *Rostra, Sarg und Predigtstuhl*, s. 20–30; Friedhelm JÜRGENSMEIER, *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*, in: R. Lenz (Hrsg.), *Leichenpredigten Bd. 1*, s. 122–145, zejm. 124–126; Jana NECHUTOVÁ, *Úděl a útěcha*, Heršpice 1995, s. 79–96.

¹⁰⁾ F. JÜRGENSMEIER, *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*, s. 126.

absentuje životopis a oslava předků, důraz je kladen na přijetí křtu zesnulým, oslavu Boha a poučení posluchačů ve víře.¹¹⁾

V centru pozornosti křesťanského pohřbu byla modlitba za zemřelého a eucharistická oběť. Pohřeb byl chápán jako součást přechodového rituálu, na jehož úspěch mohou mít svými prosbami pozůstalí vliv.¹²⁾ V konkurenci mše za zemřelého se stala pohřební řeč okrajovou záležitostí a nebyla součástí pohřební liturgie. Přesto je z celého středověkého období známa řada příkladů pohřebních kázání, ať už vzorových, či zmínka o konkrétních proslovech, nebo dokonce dochovaných textů. Nejstarším a pro svou dobu ojedinělým dokladem je latinské a německé pohřební kázání rezenského biskupa Wolfganga nad augsburským biskupem Ulrichem z roku 973, četnější příklady (nad světskými i církevními hodnostáři) pocházejí z 12. století, včetně z té doby nejslavnějšího pohřebního kázání Bernarda z Clairvaux nad svým mladším bratrem Girardem.¹³⁾ Oživení pohřební kazatelské praxe nastalo od přelomu 13. a 14. století v souvislosti s kazatelskou činností žebrových řádů.¹⁴⁾ S recepcí antické tradice italskými humanisty pak zejména na Apeninském poloostrově znovu ožívá zvyk pronášet světské oratio funebris, tedy smuteční proslov laika při profánní příležitosti, ovlivněný antickou rétorikou.¹⁵⁾

¹¹⁾ H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 16; Wilhelm KIERDORF, *Oratio funebris. Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*, Meisenheim am Glan 1980, s. 126–132.

¹²⁾ F. JÜRGENSMEIER, *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*, s. 126–128.

¹³⁾ V této době jsou kázání rezervována světským a církevním elitám; z dalších příkladů kázání biskupa Gilberta z Evreux nad Vilémem Dobyvatelem r. 1087, blízké panovnickým panegyrikám, kázání kolínského arcibiskupa Anna z r. 1075, kázání würzburgského biskupa nad bamberským biskupem Otou r. 1139. Z let 1106–1125 je doložen příklad vzorového pohřebního kázání při smrti světského hodnostáře. Th. WOLTERS DORF, *Zur Geschichte der Leichenrede im Mittelalter*, Zeitschrift für praktische Theologie 6, 1884–1885, s. 359–365; H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 17; S. RUSTERHOLZ, *Rostra, Sarg und Predigtstuhl*, s. 31–34; W. KIERDORF, *Oratio funebris*, s. 131–132; J. NECHUTOVÁ, *Úděl a útěcha*, s. 132–144.

¹⁴⁾ První sbírkou pohřebních kázání jsou Sermones funebres františkánského mnicha Jana a San Geminiano z přelomu 13. a 14. století, která obsahují jak obecná kázání o eschatologii, tak vzorová kázání na zesnulé jednotlivých stavů (příčemž jsou zastoupeny – podobně jako ve skladbě tanců smrti – rozličné sociální kategorie církevní i světské hierarchie, různé profesní a věkové skupiny a jsou zahrnuta i kázání u příležitosti zvláštních druhů smrti, např. smrt ve válce, na moři, ve vězení a na šibenici). Dílo je interpretováno jako doklad tvrzení, že pohřební kázání bylo v pozdním středověku rozšířenější, než je obecně přijímáno. O popularitě svědčí i brzké vydání tiskem (1499) a četná další vydání. Eberhard WINKLER, *Scholastische Leichenpredigten. Die Sermones funebres des Johannes von S. Geminiano*, in: Kirche – Theologie – Frömmigkeit. Festgabe für Gottfried Holtz zum 65. Geburtstag. Berlin 1965, s. 177–186; Zdeněk UHLÍŘ, *Dušíčková kázání v rukopisech pozdního středověku I. Rozpad heortologického systému*, in: Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 14–57.

¹⁵⁾ Pro recepci oratio funebris z prostředí italských humanistů měla klíčový vliv Petrarcova řeč nad milánským arcibiskupem Giovannim Visconti r. 1354. V první třetině 15. století je v Itálii pohřební řeč hojně rozšířena. H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 19–30; S. RUSTERHOLZ, *Rostra, Sarg und Predigtstuhl*, s. 33; F. M. EYBL, *Leichenpredigt*, zejm. Sp. 133–134.

Dokladů pohřebních kázání, realizovaných při pohřbu, na svátek Všech svatých nebo při dalších smutečních slavnostech, přibývá s 14. a 15. stoletím.¹⁶⁾ V českém prostředí jsme z této doby informováni o čtyřech pohřebních kázáních nad Karlem IV.,¹⁷⁾ ze samého konce 14. století je známo nejstarší kázání v prostředí polského královského dvora,¹⁸⁾ od počátku 15. století je zaznamenána tradice pohřebních kázání na heidelbergském dvoře¹⁹⁾ a právě z Heidelbergu z druhé poloviny 15. století jsou poprvé doložena kázání nad osobami z univerzitního prostředí.²⁰⁾ Z období pozdního středověku se případy dochovaných pohřebních kázání hojně a lze snad tvrdit, že byla součástí pohřbů výše, resp. nejvýše postavených duchovních a světských osob.²¹⁾ Pohřební kázání

¹⁶⁾ Hugo GRÜN, *Die Leichenrede im Rahmen der kirchlichen Beerdigung im 16. Jahrhundert*, Theologische Studien und Kritiken 96/97, 1925, s. 289–312; F. JÜRGENSMEIER, *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*, s. 130–131.

¹⁷⁾ 13. prosince 1378 pronesl v kostele Panny Marie při konventu johanitů na Malé Straně kázání Jindřich z Vildštejna, v závěrečný den pohřbu, 15. prosince, v metropolitním chrámu sv. Víta promluvil Jan Očko z Vlašimi a Vojtěch Raňkův z Ježova, 30. prosince 1378 při zádušní mši v Litomyšli znovu Jindřich z Vildštejna. Jan VILIKOVSKÝ (ed.), *Próza z doby Karla IV.*, Praha 1948; Helmut BANSA, *Heinrich von Wildenstein und seine Leichenpredigten auf Kaiser Karl IV.*, Deutsches Archiv für die Erforschung des Mittelalters 24, 1968, s. 187–223; Jaroslav KADLEC, *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova*, Praha 1969, zejm. s. 31, 80; Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 480–483; František ŠMAHEL, *Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV.*, ČČH 91, 1993, s. 401–415; Týž, *Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV.*, in: Týž: Mezi středověkem a renesancí, Praha 2002, s. 133–160; Libor JAN, *Pohřební obřady za Karla IV. v kostele Panny Marie na konci mostu*, in: Martin Nodl – Petr Sommer (edd.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004, s. 189–192.

¹⁸⁾ Z r. 1399 je doloženo kázání Stanislava Skarbimierza nad královnou Hedvikou, r. 1434 kázání Pawla z Zatora nad Vladislavem II. Jagellonským. Z pohřbu Zikmunda Starého (1548) je doloženo několik textů (a dále zpráv o nedochovaných kázáních) v polštině i latině. Dobrosława PLATT, *Kazania pogrzebowe z przelomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław/Warszawa/Kraków 1992, s. 7–8; Bogdan ROK, *Druki żałobne w dawnej Polsce XVI–XVIII w.*, in: Henryk Suchojad (ed.), *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, Warszawa 2001, s. 187–202, zejm. s. 194.

¹⁹⁾ Tři týdny po smrti krále Ruprechta Falckého, 9. června 1416, bylo ve würzburgském dómu drženo pohřební kázání, dochované v rukopisném souboru kázání profesora würzburgské univerzity Winanda von Steeg. Závěr kázání je věnován obhajobě církevně-politických postojů Ruprechta. Další kázání jsou doložena po smrti falckraběte Ludvíka III. r. 1437, kurfiřta Fridricha I. (r. 1477) a kázání po smrti Markéty, manželky falckraběte Filipa z r. 1501, bylo dokonce vytištěno. H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 31; Aloys SCHMIDT, *Leichenpredigt auf König Ruprecht von der Pfalz, gehalten im Dome zu Würzburg am 9. Juni 1410 von Winand von Steeg*, Würzburger Diözesangeschichtsblätter 14/15, 1952–1953, s. 337–342.

²⁰⁾ F. JÜRGENSMEIER, *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*, s. 30–32.

²¹⁾ Díky dobré pramenné základně a jejímu modernímu zpracování jsme například velmi detailně informováni o pohřebním rituálu würzburgských biskupů, v němž byla nejpозději v době Lorenze Friese, autora rozsáhlé kroniky würzburgských metropolitů z první poloviny 16. století, proslovována při zádušní mši v katedrále pohřební kázání. Christian GREBNER, *Tod und Begräbnis des Würzburger Fürstbischöfs Konrad von Thüngen (1519–1540)*, Würzburger Diözesangeschichtsblätter 50, 1988,

mělo při exequiích své pevné místo mezi rekviem a absolucí a v jeho centru stála výzva k posluchačům o modlitby za zesnulého.²²⁾

Do dějin pohřebních kázání zasáhly na přelomu 15. a 16. století dvě podstatné změny. Touha zachovat dobrou památku a zůstat i po fyzické smrti přítomen ve světě živých našla s pozdním středověkem a počátkem raného novověku nová média a nové formy. Stále větší význam začíná mít – v souvislosti se „zpisemněním“ společnosti 16. století – tištěné slovo,²³⁾ jež je s to sdělit žádoucí poselství o zesnulém jasně a jednoznačně, vytvořit obsáhlou verbální posmrtnou památku a nabídnout celistvý životní příběh odkazující k jeho významným činům a příkladným ctnostem. Knihtisk umožnil pohřební kázání publikovat a šířit (nejstarší tisky jsou známy již z konce 15. století), a tím vzrostly nebývalou měrou jeho reprezentační a didaktické funkce. Tištěné slovo nabídlo komemorativní kultuře dosud netušené možnosti a období od poloviny 16. století do poloviny 18. století se považuje za „zlatý věk“ pohřebních kázání. Tištěná funerária zaznamenala prudký rozvoj zejména ve vyšších sociálních vrstvách a stala se významným prostředkem mocensko-politické demonstrace, často důležitější než vlastní slavnost.²⁴⁾

s. 121–129; Fred G. RAUSCH, *Fürstenlob am Katafalk. Zwei Veränderungen im Bestattungsritual der Würzburger Fürstbischöfe im 17. Jahrhundert*, in: Dieter Harmening – Erich Wimmer (Hrsg.), *Volkskultur – Geschichte – Region. Festschrift für Wolfgang Brückner zum 60. Geburtstag*, Würzburg 1992, s. 360–381; Lorenz FRIES, *Chronik der Bischöfe von Würzburg 742–1495, Bd. 6, Die Miniaturen der Bischofschronik*, Hrsg. von Ulrich Wagner/Walter Ziegler, Würzburg 1996. Popis pohřebních rituálů Konráda von Thüngen (†1540) zmiňuje krátké kázání při mši v zámecké kapli v prvním dni exequií a druhé po převozu těla do dómu v průběhu tamní zádušní mše. Vzhledem k stabilitě pohřebních rituálů (v případě Würzburgu o nich např. svědčí rituál převážení biskupova mrtvého těla vsedě na trůnu s odznaky moci) není nutno pochybovat o stáří tradic při užívání pohřebního kázání v průběhu exequií.

²²⁾ F. JÜRGENSMEIER, *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*, s. 131; S. RUSTERHOLZ, *Rostra, Sarg und Predigtstuhl*, s. 33–34.

²³⁾ Franz M. EYBL, *Die gedruckte katholische Barockpredigt zwischen Folklore und Literatur. Eine Standortbestimmung*, in: Hans Erich Bödeker (Hrsg.), *Le livre religieux et ses pratiques, Der Umgang mit dem religiösen Buch*, Göttingen 1991, s. 221–241.

²⁴⁾ Tisky pohřebních kázání a dalších literárních či výtvarných děl souvisejících s posmrtnou oslavou zesnulého byly ve zvláštních případech fiktivními díly nikdy neuskutečněné pohřební slavnosti. Pohřeb knížete Ludvíka Fridricha I. ze Schwartzburgu-Rudolstadt r. 1718 se konal v tichosti již pět dnů po smrti bez účasti hostů, jeho syn a nástupce však plánoval vytisknout a mezi říšskou aristokracií rozeslat fiktivní funerální tisky, sugerující uspořádání okázalé pohřební slavnosti. Elke STEIN, *Die Inszenierung des Todes. Rudolstädter Funeralschriften als Spiegel fürstlichen Standesbewußtseins*, Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte 55, 2001, s. 173–191. Podobně vojenský velitel Raimund Montecuccoli (†1680 v Linci) zakázal v testamentu vystavění castra doloris, jeho příbuzní však nechali alespoň vytisknout fiktivní castrum doloris, znázorňující obloukovou architekturu, v níž je umístěn sarkofág, k němuž po dvanácti schodech stoupají ženské alegorie, a při patě schodiště asistují dva členové rodu, viz Liselotte POPELKA, *Trauer-Prunk und Rede-Prunk. Der frühneuzeitliche Trauerapparat als rhetorische Leistung auf dem Weg zur virtuellen Realität*, in: Birgit Boge – Ralf Georg Bogner (Hrsg.), *Oratio Funeris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien. Mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576–1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt, Amsterdam/Atlanta 1999*, s. 9–80, zejm. s. 35–36.

Explozi pohřebních kázání v raném novověku je ovšem nutno vnímat zároveň v souvislosti s konfesionálními změnami, neboť odlišné konfese směřovaly k médiím posmrtné památky odlišná očekávání. V luteránském prostředí, které pro období od poloviny 16. do poloviny 18. století zaznamenává skutečně masivní užívání této literatury, byla motivace lidí investovat do tisků pohřebních kázání dána především důvody teologickými. Rozchod s katolickým pojetím spásy, odmítnutí očistce a tím i aktivit pozůstalých ve prospěch spásy duše zesnulého (zádušní mše, modlitby, almužny) znamenalo hluboký zásah do tradičního propojení světa živých a mrtvých a tuto mezeru bylo nutno zaplnit. Namísto péče o mrtvé a systému přimluvným modliteb se do centra protestantského pohřbu dostávají „živí“, tedy pozůstalí souvěrci, jež je možno při uložení mrtvého těla do země poučit slovem Božím a následováníhodným příkladem dobrého života a dobré smrti právě pohřbívaného člena komunity. Pohřební kázání, jímž Luther nahradil requiem, se tak dostává do samotného centra pohřbu, má význam útěšný a didaktický a směřuje (oslavou a dobrou vzpomínkou na zesnulého) k živým. V protestantském prostředí se tisky pohřebních kázání, hojně zastoupené i v nižších sociálních vrstvách, staly oblíbenou útěšnou a povznášející literaturou (Erbauungsliteratur) a patřily k základním prvkům nově koncipované komemorativní kultury.²⁵⁾ Ve vyšších vrstvách se z tisků pohřebních kázání postupně vyvinuly náročně ilustrované a dalšími texty provázené funerální sborníky s posílenou individuální a rodovou reprezentací, které se staly efektivním prostředkem komunikace elit.

Impulz pro masivní rozvoj tisků funerální homiletiky v luteránském prostředí dal již krátce po svém vystoupení Martin Luther, a to nejen kázáními, jichž byl sám autorem,²⁶⁾ ale především těmi, která byla vytištěna – v mnoha verzích a výtiscích – po jeho smrti.²⁷⁾ Lavina tisků pohřebních kázání nad Lutherem měla silně politický charakter. Bezprostředně po Lutherově smrti se začala šířit (zcela v duchu tradiční představy o souboji nebeských a pekelných sil o duši umírajícího) fáma, že Lutherovu duši si z jeho smrtelné postele odnesl ďábel. Pohřební kázání se proto soustředila zejména na popis umírání a „šťastné“ smrti reformátora, která měla potvrdit správnost jeho životního díla.²⁸⁾

²⁵⁾ F. JÜRGENSMEIER, *Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier*, s. 131–132; Winfried ZELLER, *Leichenpredigt und Erbauungsliteratur*, in: R. Lenz (Hrsg.), *Leichenpredigten* Bd. 1, s. 66–81; Týž, *Leichenpredigt und Erbauungsliteratur im Protestantismus*, in: B. Jasper B. (Hrsg.), *Theologie und Frömmigkeit. Gesammelte Aufsätze*, Bd. 2, Marburg 1978 (=Marburger theologische Studien 15), s. 23–34; Franz M. EYBL, *Predigt/Erbaugungsliteratur*, in: A. Meier (Hrsg.), *Literatur des 17. Jahrhunderts*, München/Wien 1999, (Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16. bis zur Gegenwart 2), s. 401–419.

²⁶⁾ Luther držel dvě kázání v květnu 1525 nad saským kurfiřtem Fridrichem Moudrým a dvě v srpnu 1532 při pohřbu jeho bratra a nástupce Jana, která byla vytištěna v několika, částečně se od sebe lišících redakcích. Heinz ZAHNNT, *Luthers Predigt am Grabe dargestellt an seiner Leichenpredigt für Kurfürst Johann von Sachsen 1532*, Luther 29, 1958, s. 106–114; Eberhard WINKLER, *Die Leichenpredigt im deutschen Luthertum bis Spener*, München 1967, s. 26–41; Gerhard MÜLLER, *Stärker Streiten mit Gebet als mit dem Schwer. Nach dem Tod Friedrichs des Weisen, mitten im Bauernkrieg: Trauer und Trost. Martin Luthers allererste Leichenpredigt*, Luther 73, 2002, s. 114–118.

²⁷⁾ Rychlost a množství tisků, vydaných po Lutherově smrti r. 1546, bylo novinkou. H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 35–39.

²⁸⁾ František X. KRYŠTŮFEK, *Smrtí Lutherova*, Časopis katolického duchovenstva 33, 1893, s. 23–44, 98–105, 149–158, 215–225.

V nejstarších luteránských pohřebních kázáních ovšem nehrála oslava zesnulého žádnou roli (sám Luther se věnoval pouze zbožnosti kurfiřtů a životopisné údaje v pohřebním kázání odmítal) a kázání mělo sloužit výhradně k napomenutí (Ermahnung) komunity rozjitřelých setkáním se smrtí. Tisky zaznamenaly v luteránských oblastech největší rozkvět před třicetiletou válkou a znovu na přelomu 17. a 18. století, od poloviny 18. století frekvence tisků klesá.²⁹⁾

Při interpretaci pohřebních kázání v jednotlivých konfesích musíme mít na paměti odlišné funkce těchto promluv v rámci protestantského, resp. katolického pohřbu.³⁰⁾ Reformace odmítla spolu s očištěním zádušní mši a systém přímluvných modliteb za zesnulého, destruovala tím staré propojení světa živých a mrtvých a vzniklé vakuum zaplnila novými formami komemorace, v nichž centrální místo zaujalo pohřební kázání a epitaf.³¹⁾ Katolická komemorativní kultura zachovala svůj středověký systém přímluvných modliteb a mší, prioritou hmotných investic zesnulého (distribovaných testamentárně) a pozůstalých zůstala péče o ukřácení očištěním trápení fundacemi zádušních mší, rozdělováním almužen, zbožných odkazů apod., víra v očištěním a praktiky pomáhající duším zažily v 17. století nový rozkvět. Pohřebnímu kázání nevěnovala katolická reforma žádnou speciální pozornost.³²⁾ Tisky pohřebních kázání se v katolickém světě ovšem zapojily do tradiční duchovní formy komemorace a – vedle funkcí didaktických a reprezentačních – zrcadlily její podstatu, zejména explicitními připomínkami očištěním a výzvami k modlitbám za duši zesnulého, v čemž plynule navazovaly na středověkou tradici. Funkce katolických pohřebních kázání se tak v minimálně tímto aspektu výrazně odlišuje od protestantských: zatímco protestantům slouží především k poučení a útěše pozůstalých (pro zesnulého již nic udělat nelze), katolická pohřební kázání zahrnují vedle těchto prvků také výzvu k modlitbám za duši nebožtíka³³⁾ a přispívají nepřímo k ukřácení utrpení jeho duše v očištěním ohni. Společně s dalšími funerálními památkami mají pomoci zachovat „dobrou památku“ na zesnulého, což má v katolické komemoraci nejen význam reprezentativní, ale také soteriologický. Jen ten, kdo je zachován v paměti budoucích generací, má naději, že jeho duše najde přímluvce, kteří pomocí platných prostředků (obětování

²⁹⁾ Rudolf LENZ, *Gedruckte Leichenpredigten (1550–1750)*, in: R. Lenz, *Leichenpredigten* Bd. 1, s. 36–51; Rudolf MOHR, *Das Ende der Leichenpredigten*, in: R. Lenz, *Leichenpredigten* Bd. 1, s. 293–330.

³⁰⁾ Důkladná komparace protestantských a katolických pohřebních kázání dosud chybí. Johann Anselm STEIGER, *Oratio panegyrica versus homilia consolatoria. Ein exemplarischer Vergleich zwischen einer römisch-katholischen Trauerrede (Wolfgang Fuchs) und einer lutherischen Leichenpredigt (Johann Gerhard)*, in: B. Boge – R. G. Bogner (Hrsg.), *Oratio Funerbris*, s. 103–130.

³¹⁾ Tomáš MALÝ, *Komemorativní kultura v českých zemích raného novověku*, in: Ondřej Jakubec (ed.), *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*, Olomouc 2007, s. 36–43.

³²⁾ F. M. EYBL, *Leichenpredigt*, Sp. 134.

³³⁾ „Solte aber er noch ein Schuld der Göttlichen Gerechtigkeit, im andern Leben zu bezahlen haben, so last uns betten, daß Jhne zukomme die ewige Ruhe...“ E. DORM, *Preiß-Würdigste Ehren-Bildnuß*, s. 29; „Solte es aber seyn, daß Dero Seel in dem Fegfeuer von zeitlicher Straff noch etwas abzustatten hätten, so werden wir alle, so wohl Geist- als Weltlichen-Stands eiffrig fortfahren, Dero baldige Erlösung durch das Heil. Meß-Opffer, und andere der Heil. Kirchen Gottes gewöhnliche Hülfis-Mittel zu befördern.“ J. GÖB, *Lebhaftes Eben-Bild*, nepag.

mše svaté, modliteb, almužen) ukřátí jeho očištěním trápení. Vše, co v katolickém prostředí směřuje k zachování »dobré památky« na zesnulého, je třeba vnímat i pod tímto zorným úhlem, jako snahu připomínat potomkům potřebu neustálé pomoci duši zesnulého.³⁴⁾

Ve stručném nástinu odlišných funkcí a množství pohřebních kázání v odlišných konfesních světech spočívají rovněž základní důvody dlouhého nezájmu o katolickou funerální homiletiku ze strany historiků a badatelů příbuzných historických disciplín. Zejména německá historiografie, již od 19. století se intenzivně zajímající o luteránská pohřební kázání, opakovala až do doby téměř současné houževnatě jeden z historiografických mýtů, totiž že pohřební kázání byla výhradním fenoménem protestantských oblastí jazykově německého prostoru a katolický svět tento homiletický útvar neznal a neužíval.³⁵⁾ Redaktoři vůbec první práce o katolické pohřební homiletice, sborníku a katalogu *Oratio funebris* z roku 1999, téměř pobouřeně shrnuli několik výroků na toto téma z pera německých historiků z posledního období a poněkud ironicky poznamenali, že předkládaná kniha (čítající včetně katalogu téměř 850 stran) se zabývá pramenem, který dle úsudku mnoha badatelů vůbec neexistuje.³⁶⁾

Proč se tedy výhradní zájem historiků soustředil právě na protestantská pohřební kázání? Důvodů je hned několik. K těm nejzávažnějším je nutno počítat kvantitu těchto tisků (jejich množství je odhadováno na zhruba 250 tisíc dochovaných tisků), která umožňuje využití statistických metod. Tisky navíc nejsou omezeny na exkluzivní sociální vrstvy, naopak, pokrývají prakticky všechna společenská prostředí a jsou vyhledávaným pramenem pro dějiny měšťanské kultury, rodiny apod. Badatelsky příhodná je rovněž struktura protestantských pohřebních kázání, která oddělují výklad slova Božího od tzv. personálií, tedy té části tisku, jež je věnována životopisu, případně rodopisu zesnulého. Právě zájem o genealogické informace podnítil rané katalogizace velkých soukromých sbírek pohřebních kázání, z nichž největší je sbírka hraběnky Stolberg-Stolberg deponovaná dnes v Herzog August Bibliothek ve

³⁴⁾ Tento aspekt byl ostatně přítomen již ve středověké tradici pohřebních kázání. Viz H. SCHMIDT-GRAVE, *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren*, s. 17; Liselotte POPELKA, *Castrum doloris oder „Trauriger Schauplatz“. Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemere Architektur*, Wien 1994, 137–138; M. SLÁDEK, *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, Praha 2000, s. 208–251, zejm. 211. Dobroslava PLATT (*Kazania pogrzebowe*, s. 9) upozorňuje na skutečnost, že v polských kázáních z konce 16. století dominuje téma očištěním.

³⁵⁾ Tvrzení, že katolíci mají zádušní mši a modlitbu, zatímco protestanté kázání, se standardně objevuje nejen v německé, ale také například polské literatuře zabývající se jazykově německými luteránskými kázáními slezské proveniencí, viz Malgorzata MORAWIEC, *Monumentum aere perennius czy dzieło na zamówienie? Barokowe kazania pogrzebowe – przez pryzmat retoryki*, in: Mirosława Czarnačka – Jolanta Szafarz (edd.), *Kultura smutku. Paradygmaty postaw wobec śmierci w literaturze niemieckiego baroku*, Wrocław 2004, s. 81–97, zejm. s. 84. Tvrzení je o to překvapivější, že výzkum katolických kázání má v polské literární historii svou tradici, zejména vzhledem k množství těchto textů v polském jazyce, viz Dobroslava PLATT, *Kazania pogrzebowe*, s. 15; Bogdan ROK, *Druki żałobne w dawnej Polsce*, zejm. s. 194–198.

³⁶⁾ Birgit BOGE – Ralf Georg BOGNER, *Katholische Leichenpredigten des 16. bis 18. Jahrhunderts*, in: B. Boge – R. G. Bogner (Hrsg.), *Oratio funebris*, s. 317–340, zejm. s. 317–318.

Wolfenbüttelu.³⁷⁾ Pramenný potenciál kázání vedl již v sedmdesátých letech minulého století k založení specializovaného centra (*Forschungsstelle für Personalschriften* v Marburgu, 1976/1977), které se pod vedením Rudolfa Lenze zabývá katalogizací, zpřístupňováním a interpretací kázání a také organizováním interdisciplinárních konferencí o pohřebních kázáních.³⁸⁾

Přestože tu a tam, spíše okrajově a nikoli s prioritním zájmem o tento homiletický žánr byly publikovány studie využívající katolických pohřebních kázání,³⁹⁾ stal se klíčovým impulzem pro jejich výzkum výše zmíněný sborník *Oratio funebris* z konce 20. století. Jeho ohlas v německém prostoru je dobře patrný ve skladbě dosud posledního sborníku marburských konferencí věnovaných pohřebním kázáním *Leichenpredigten als Quelle historischer Forschung* z roku 2004,⁴⁰⁾ kde se nachází hned několik studií věnovaných katolickým pohřebním kázáním. Vzhledem k absenci podobné databáze, jakou pro luteránské oblasti disponuje marburské centrum nebo wolfen-

³⁷⁾ V období 16. až 18. století vznikly početné sbírky pohřebních kázání. Sbírkou hraběnky Sofie Eleonory Stolberg-Stolberg (1669–1745) obsahuje 40 tisíc (po odečtu duplikátů 24 600) kázání. První katalogy rozsáhlé sbírky vznikaly ještě za jejího života, pětisvazkový katalog pochází z let 1927–1935. Společně s 14 tisíci vlastními pohřebními kázáními dnes Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu spravuje největší soubor tisků pohřebních kázání. VON ARNSWALDT, Werner Konstantin, *Katalog der fürstlich Stolberg-Stolberg'schen Leichenpredigten-Sammlung*, Bd. 1–4, Leipzig/Dresden 1927–1935; Maria ARNOLD, *Die Leichenpredigten der Herzog August Bibliothek und ihre Erschließung*, in: Überlieferung und Kritik. Zwanzig Jahre Barockforschung in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Wiesbaden 1993, s. 105–112; Jill BEPLER – Thomas BÜRGER – Henrich GRAU, *Der erbauliche Tod – die Sammlung der Gräfin Sophie Eleonore zu Stolberg-Stolberg*, Wolfenbüttel 1997; Maria ARNOLD, *Die Leichenpredigten der Herzog August Bibliothek*, in: Renate Steiger (Hrsg.), Johann Sebastian Bachs Kantaten zum Thema Tod und Sterben und ihr literarisches Umfeld, Wiesbaden 2000 (=Wolfenbütteler Forschungen 20), s. 257–260; Uwe BREDEHORN – Eva-Maria DICKHAUT – Rudolf LENZ, *Die Ausstellung „Deß einen Todt, deß andern Brod“*, in: R. Lenz (Hrsg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Forschung*, Bd. 4, Stuttgart 2004, s. 564–567. Online katalog tištěných kázání *Herzog August Bibliothek* ve Wolfenbüttelu viz: http://avanti.hab.de/hab_db/lpx/html/start_ger.html.

³⁸⁾ Rudolf LENZ (Hrsg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 1, Köln/Wien 1975; Bd. 2,3 Marburg 1979, 1984; Bd. 4, Stuttgart 2004. Online katalog *Forschungsstelle für Personalschriften* v Marburgu viz www.uni-marburg.de/fpmr.

³⁹⁾ Z výrazných badatelských počinů je třeba zdůraznit studie W. Gordona Marigolda, který od 70. let publikoval řadu analýz oslavných tisků nad příslušníky rodu Schönbornů (celá řada prací věnovaných mj. funerálním tiskům je zde skryta pod termínem „holdovací literatura“, „holdovací báseň“), a Freda G. Rausche. Tito badatelé rozvíjeli svá témata bez užšího vztahu k marburskému centru (zcela zde například chybí srovnání obou funerálních homiletických kultur nebo polemika s houževnatě se držícím názorem o absenci pohřebních kázání v katolickém prostředí) a v souvislosti s výzkumem reprezentace, slavností, životopisů církevních knížat. Jednotlivé studie jsou citovány na příslušných místech v textu, jejich přehled najde čtenář v seznamu literatury. Jiná situace je v historiografii polské, kde již na počátku devadesátých let vznikla monografie o katolických, jazykově polských pohřebních kázáních, viz Dobroslava PLATT, *Kazania pogrzebowe*.

⁴⁰⁾ R. LENZ (Hrsg.), *Leichenpredigten* Bd. 4.

büttelská knihovna,⁴¹⁾ je jejich výzkum na svém počátku, soustřeďuje se na výrazné kazatelské osobnosti (Florentius Schilling),⁴²⁾ případně je definován sociálním hlediskem (Philippine Dauga-Casarotto a výzkum pohřebních kázání nad habsburskými panovníky a dalšími příslušníky rodu a analýzy pohřebních kázání nad opaty a probošty bavorských klášterů od Georga Schrotta).⁴³⁾ Naprosto nezmapovaným tématem jsou pak sbírky vzorových pohřebních kázání. Literatura, zabývající se luteránskými kázáními, částečně stereotypně opakuje přesvědčení, že katolické pohřební kázání prožívá v raném novověku úpadek a je pouze okrajovou záležitostí příležitostné homiletiky,⁴⁴⁾ zatímco badatelé orientovaní na výzkum katolické funerální kultury je již považují za její pevnou součást.⁴⁵⁾

České dějepisectví věnovalo pohřebním kázáním spíše občasnou a nijak systematickou pozornost, a pokud, tak v souvislosti s výraznými kazatelskými osobnostmi nebo pro doplnění biografie. A to přesto, že specifika tohoto literárního žánru ocenil již Josef Jungmann, když ve své Historii literatury české vyčlenil ve čtvrtém až šestém oddělení pohřební kázání do samostatných částí.⁴⁶⁾ Velmi skromnou bibliografii předrevoluční zastupují vlastně jen dva kratičké příspěvky Josefa Volfa z počátku

⁴¹⁾ *Forschungsstelle für Personalschriften* v Marburgu, viz www.uni-marburg.de/fpmr; Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu, viz http://avanti.hab.de/hab_db/lpx/html/start_ger.html.

⁴²⁾ F. M. EYBL, *Predigt – Sammlung – Literaturprogramm*.

⁴³⁾ Philippine CASAROTTO, *Katholische Leichenpredigten auf die Habsburgerkaiser 1519–1792. Bestandsaufnahme und Gattungsmerkmale*, in: R. Lenz (Hrsg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. Bd. 4. Stuttgart 2004, s. 459–476; Georg SCHROTT, *Orden in der Defensive. Die Leichenrede für Abt Wigand von Waldsassen*, Cistercienser Chronik 100, 1993, s. 9–20; Týž, „Seine Gedächtniss wird allen Leuthen süß im Mund seyn wie Hönig...“ *Niederaltaicher Leichen- und Jubelpredigten*, in: Die beiden Türme, Bd. 33, 1997, s. 70–80; Týž, „Die hochschätzbare Kunst, gut zu sterben.“ *Ars moriendi in Leichenpredigten aus Metten und Osterhofen*, in: Deggendorfer Geschichtsblätter, Bd. 19, 1998, s. 127–141; Týž, *Trauer- und Festdekorationen in den bayerischen Klöstern des 17. und 18. Jahrhunderts. Einige kunstgeschichtliche Hinweise aus der Personalschriftenforschung*, in: Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 109, 1998, s. 275–290; Týž, „Mit fröhlichen Unkosten gebauet.“ *Leichenpredigten als Quellen für die klösterliche Bibliothekspflege?*, in: Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte 24, Heft 2, 1999, s. 165–176; Týž, *Desings Tod*, in: Manfred Knedlik – Georg Schrott (Hrsg.), Anselm Desing (1699–1772). Ein Benediktinischer Universalgelehrter im Zeitalter der Aufklärung, Kallmünz 1999, s. 80–105; Týž, *Prüfeninger Kasualpredigten des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 115, 2004, s. 415–458; Týž, „Waldsässischer Grund-Stein.“ *Die Leichenpredigt für den Waldsässener Bauprälaten Albert Hausner – Einführung und Text*, Beiträge des Bistums Regensburg 38, 2004, s. 387–412; Týž, *Der Tod im Setzkasten – Beobachtungen zum typographischen Schmuck in katholischen Leichenpredigten*, L'art macabre. Jahrbuch der Europäischen Totentanz-Vereinigung 6, 2005, s. 227–242.

⁴⁴⁾ F. M. EYBL, *Leichenpredigt*, Sp. 137–138.

⁴⁵⁾ G. SCHROTT, „Waldsässischer Grund-Stein“, zejm. s. 389–390.

⁴⁶⁾ Josef JUNGMAN, *Historie literatury české*, Praha 1825, č. 572, 1337–1383, 820–846, 1151–1166; Miloš SLÁDEK, *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století*, in: Česká literatura doby baroka (=Literární archiv 27), 1994, s. 191.

20. století,⁴⁷⁾ v nichž upozornil zejména na výtěžnost pohřebních kázání pro genealogii a biografii, Kalistova zmínka o pohřebních kázáních s edicí Dlouhoveského pohřebního kázání nad strahovským opatem z roku 1670 v *Českém baroku*⁴⁸⁾ a Šigutova edice pohřebního kázání z roku 1738 nad olomouckým biskupem, kardinálem Schrattenbachem.⁴⁹⁾ Obrat nastal teprve od devadesátých let 20. století, jednak se znovuprobuzeným zájmem o českou barokní kulturu a literaturu, jednak s recepcí v zahraniční historiografii již delší dobu živě diskutovaných historických témat. K nim náležely rovněž (velmi široce řečeno) dějiny smrti a různé metodologické přístupy k jejich výzkumu.

Kategorii první – tedy především literárněhistorický zájem – zastupují studie a edice Miloše Sládka,⁵⁰⁾ který (především v knize *Vitr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze* z roku 2000) poprvé pro českého čtenáře představil celou šíři literárních barokních žánrů souvisejících s tematikou smrti, od příruček dobré smrti přes castra doloris po pohřební kázání, a to jak protestantská, tak katolická. Miloši Sládkovi vděčí český výzkum pohřebních kázání za první stručný nástin jejich dějin, dobových funkcí a mnohé edice jazykově českých kázání.

V posledních necelých deseti letech věnovali čeští historikové nejruznějším aspektům dějin smrti poměrně intenzivní pozornost, o čemž svědčí vedle řady dílčích studií také první monografie vztahující se k tomuto tématu,⁵¹⁾ uspořádání konferencí, včetně vydání z nich vzešlých sborníků,⁵²⁾ a výstav provázených

⁴⁷⁾ Josef VOLF, *Pohřební kázání*, Časopis Muzea Království českého 82, 1908, s. 262–263; Týž: *Palma vždycky se zelenající (pohřební kázání nad knězem-exulantem Štěp. Holomučanským)*, Český lid XXIII, 1914, s. 223–229.

⁴⁸⁾ Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1941, s. 217–220, 321–322.

⁴⁹⁾ František ŠIGUT (ed.), *Bolestná žalost a žalostná bolest. Kázání při exequiích za kardinála Wolfganga ze Schrattenbachu 27. srpna 1738 v Kroměříži*, Valašské Meziříčí 1944; Josef VAŠICA, *Antonín Josef Dreser: Bolestná žalost a žalostná bolest nad smrtí dobrotivého Otce*, in: Týž, *Eseje a studie ze starší české literatury*, ed. Libor Pavera, Opava 2001, s. 238–241.

⁵⁰⁾ M. SLÁDEK, *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání*, s. 191–208; Týž (ed.), *Vavřinec Molitor: Kázání při pohřbu nevinného mládence Jarolíma Ferdinanda Poka*, in: Česká literatura doby baroka (=Literární archiv 27), 1994, s. 210–216; Týž, *Posmrtné cestování Albrechta Václava Smiřického ze Smiřic*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 215–218; Týž, *Nit přize v rukou tkalce aneb Na okraj pohřebního kázání V. A. Kozojedského z roku 1676*, Posel z Budče 16, 1999, s. 25–34; Týž, *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995; Týž, *Vitr jest život*; Týž, *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005, zejm. s. 15.

⁵¹⁾ Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002; Týž, *Smrt a pohřby české šlechty na prahu novověku*, České Budějovice 2004.

⁵²⁾ Helena LORENZOVÁ – Tatána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Praha 2001; *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, Studia Historica Brunensia C 49, 2002; Dalibor PRIX – Jiří ROHÁČEK (edd.), *Epigraphica & Sepulcralia I. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR v letech 2000 až 2004*, Praha 2005; Jitka RADIMSKÁ (ed.), *„Vita morsque et librorum historia“*. K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven, České Budějovice 2006 (=Opera romanica 9); Martin HOLÝ – Jiří MIKULEC (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007 (=Folia historica Bohemica, Supplementum I).

katalogy.⁵³⁾ Samostatnou kapitolou je pak zintezivnělý výzkum náhrobků historiky umění.⁵⁴⁾ Bude užitečné si položit otázku, do jaké míry jsou v nich zohledněna pohřební kázání a případně soudobá diskuse o tomto prameni. Patrně nejuceleněji se dosud do výzkumu dějin smrti zapojil Pavel Král, když po několik let soustředil svůj zájem na problematiku pohřbů české šlechty v 16. a na počátku 17. století.⁵⁵⁾ V rozsáhlém seznamu využitých pramenů výsledné monografie z roku 2004 sice nechybí ani některá pohřební kázání, sám homiletický útvar je však pouze stručně pojednán v kapitole o pohřebních průvodech.⁵⁶⁾ Podobně okrajově figuruje pohřební kázání v článkách o rodové paměti budované v kontextu smrti a pohřbů.⁵⁷⁾ V několika nejmladších studiích, v nichž se autor soustředil na příručky dobré smrti, dostalo pohřební kázání (v zastoupení kázání Matěje Cyra nad Petrem Vokem z Rožmberka) větší prostor, je ovšem primárně pojato jako naučení dobré smrti.⁵⁸⁾ Ve stejném kontextu pojednala o pohřebních kázáních Marie Tošnerová, když je zařadila ke „knížkám potěšitelným“.⁵⁹⁾

⁵³⁾ Vladimír HORPENIAK (ed.), *Memento mori! Smrt jako brána k věčnosti ve výtvarném umění*, Muzeum Šumavy Sušice – Kašperské Hory 2004; Ondřej JAKUBEC (ed.), *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*, Olomouc 2007.

⁵⁴⁾ Roman PRAHL a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*, Praha 2004.

⁵⁵⁾ Pavel KRÁL, *Pohřby posledních pánů z Hradce*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998* (=Opera historica 6), s. 401–512; Týž, *Sterben und Tod in frühneuzeitlichen Quellen in den böhmischen Ländern (1500–1650)*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, s. 266–275; Týž, *Ronšperské setkání. Švaberský pohřeb jako místo politické komunikace předbělohorské šlechtické společnosti*, Jihočeský sborník historický 68, 1999, s. 291–307; Týž, *Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace rané novověké společnosti*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, České Budějovice 2000* (=Opera historica 8), s. 315–332; Týž, *Trauer und Ruhm. Trauerzüge böhmischer Aristokraten im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften, České Budějovice 2001* (=Opera historica 9), s. 117–137; Týž, *Žena a smrt v 16. a 17. století*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 105–130; Týž, *Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovníckých a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003 (=Opera historica 10), s. 439–456; Týž, *Heiratsverträge und Testamente in Böhmen im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hrsg.), *Frühneuzeitliche Quellen. Methoden und Fragestellungen am Beispiel der habsburgischen Länder, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband, Wien 2004*, s. 415–432.

⁵⁶⁾ P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 209–210.

⁵⁷⁾ P. KRÁL, *Tod, Begräbnisse und Gräber. Funeralrituale des böhmischen Adels als Mittel der Repräsentation und des Andenkens*, in: Mark Hengerer (Hrsg.), *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit, Köln/Weimar/Wien 2005*, s. 421–448, zejm. s. 423–424; Týž, *Kult předků. Paměť a smrt v myšlení české šlechty na počátku novověku*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 173–187, zejm. s. 179–180.

⁵⁸⁾ P. KRÁL, *Knihy o dobrém umírání v českém prostředí ve druhé polovině 16. a první půli 17. století*, in: M. Holý – J. Mikulec (edd.), *Církev a smrt*, s. 7–22.

⁵⁹⁾ Marie TOŠNEROVÁ, *„Knížky potěšitelné“*. *Útěšná literatura předbělohorské doby*, in: J. RADIMSKÁ (ed.), *„Vita morsque et librorum historia“*, s. 155–168.